

„Suvokti buvimo savo vienintelėje Žemėje malonę“

“To Realize the Grace of Being on One’s Only Earth”

RITA TŪTLYTĖ

Vilniaus universitetas

rita.tutlyte@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-2903-2647>

Marijus Šidlauskas, *Kairiarankio kentauro pėdomis*: literatūros kritika, eseistika, pasisakymai. Sudarė Nida Gaidauskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023, 427 p., ISBN 978-609-425-360-7

Marijaus Šidlausko knygai, vingriai pavadintai *Kairiarankio Kentauro pėdomis*, rašiau įvadą. Vis grįždavau į skaitytas vietas, gėrėjaisi tvirtomis autoriaus vertybinėmis pozicijomis, tyrimų pločiu, žavėjaisi rašymo stiliumi, bendravimo raštu pagava (tai – autoriaus tekstų išskirtinumo žymė). Džiaugiuosi turinti galimybę palydėti knygą į viešumą.

Skaidri ir informatyvi straipsnių rinkinio sandara. Įvairaus žanro tekstai rodo svarbiausius autoriaus dalyvavimo kultūroje pavidalus: vertybiškai angažuotą publicistiką, pasisakymus, eseistiką, aktualius konferencijų pranešimus, jubiliejinius straipsnius, senosios ir XIX a. Mažosios bei Didžiosios Lietuvos kultūros žmonių veiklos zondavimus, XX a. literatūros klasikos tyrimus, meninės kūrybos ir mokslo darbų recenzijas, interviu. Žanrų principo nesilaikoma itin griežtai (recenzijos nesutelpa į joms skirtą skyrių, pasklinda plačiai po kitus) – orientuojamasi ir į istorinį reiškinių nuoseklumo principą ar temos vientisumą. Įvairi straipsnių „kilmė“, jų pavidalai liudija, kad autorius kalba ir rašo ne tik siauriems akademiniais sluoksniams, bet ir daug platesnei auditorijai.

Received: 2023/12/06. **Accepted:** 2023/12/09.

Copyright © 2023 Rita Tūtlytė. Published by Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Rašymus matome atsiradus iš pilietinio rūpesčio, diskusinio santykio, iš prielankumo KITO pozicijai, pasaulėjautos artimumo. Juntamos tam tikros asmenybių „orbitos“. Dėl tokio pobūdžio subjektyvumo, asmenybiškumo knyga yra gyva, o mąstymo turiniu ir keliamais klausimais, paradoksalu, nuosekli ir vientisa.

Sociokultūrinio metodo (taip pat ir recepcijos), kaip savo žiūros būdo, autorius atskirai neišdėsto, neapibrėžia kietai ir formaliai. Atsisakymą šią metodologiją taikyti siaurai instrumentiškai ar „išoriškai“ autorius argumentuoja taip: „Toks pasirinkimas, suprantama, itin suproblemina vadinamąją mokslinę panašių kalbėjimų vertę slėpdamas užantyje eretišką mintį, jog ‚nemoksliniai‘ liudijimai ir patirtys taip pat nėra beverčiai – netgi gali būti žmogiškai įdomūs ir, *horribile dictu*, vertingesni“ (p. 166). Bet šio pasisakymo nesuvokiame paraidžiui. Autorius sociokultūrinį metodą gerai išmano, jį ima jį asmeniškai, taip, kad šis tampa žiūros į kultūrą, į visuomenę būdu. Aptariamą asmenį, jo kūrinį ar kūrybą Šidlauskas mato gerai išstudijuotoje ir taikliai pristatytoje kultūros epochų, pilietinės ar mentaliteto istorijos perspektyvoje.

Jo straipsniuose iškyla konkretaus laiko aktualijos, matyti, dėl ko diskutuoja visuomenė, kurioje vietoje sukryžiuojami kardai. Publicistiniuose straipsniuose Šidlauskas negailestingai atvirai fiksuoja dabarties visuomenės negatyvias sąmonės ir elgesio ypatybes (susvetimėjimas, panieka savai valstybei, saviniekos kompleksas, kalbinis ir ontologinis kurtumas, vertybinis reliatyvizmas, neaiški pozicija), apeliuoja į visuomenės savimonę (dalyvauti ar būti, atrodyti ar būti; dalyvaujam, atrodom, bet ar būnam?). Jis pats, kaip konkretaus istorinio laiko visuomenės asmuo, kalba ir rašo konkretaus istorinio laiko bendruomenei – mums, esantiems čia ir dabar; jaučia ją, kaip pasakytų pats, visomis vibracijomis; klausia, kas dabar mums, dabarties žmonėms, yra aktualu/ neaktualu iš praeities ir kodėl. Šis klausimas yra publicistinių straipsnių ašis.

Anot Šidlausko, „būtina įžvelgti savo pačių mąstysenos istoriškumą: kad neišvengiamai esame konkrečios istorijos ir apibrėžtos tradicijos dalis; kad rašyti visada reiškia daryti vertybinę atranką, t. y. iš praeities išsirinkti tai, kas rašomai istorijai priklauso dabarties suvokimu, mūsų ar mano akimis, kad ir objektyviausiam istorikui neįmanoma pabėgti nuo subjektyvumo, nes istoriją visada pasakoja žmogus, t. y. subjektas su savo vertybinėmis nuostatomis“ (p. 17). Autorius suformuluoja svarbiausius rašančiojo ir skaitančiojo savimonės orientyrus: asmens istoriškumas, žmogiškasis subjektyvumas, aiškiai išreikštos vertybinės pozicijos („Išmokome eksponuoti savo teorinį pažangumą, o dailiai

nuslėpti asmeninę vertybinę poziciją. Gal todėl mūsų tyrimai ganėtinai konjunktūriški, priklausomi nuo projektų finansavimo, o finansavimas jau yra valstybės, tik nebūtinai savos, politika“ (p. 35). Valstybės kultūrai, kalbai, literatūrai ir joje fiksuotų vertybių galiojimui Šidlauskas skiria pagrindinį dėmesį ne tik publicistiniuose tekstuose, bet ir literatūrologiniuose straipsniuose. Viena jų – „Aušrininkų generacija: archetipai ir stereotipai“ – kelia klausimą, kaip dabarties visuomenė „perskaito“ Jono Basanavičiaus veiklos vertę; pateikia alternatyvią žiūrą pastangoms dekonstruoti Basanavičiaus mitą („Manychiau, bėda ne Basanavičiaus idėjos ir vertybinės nuostatos, o veikiau mūsų interpretacijų ydingumas – apriorinis selektyvumas bei reiškinių spraudimas į savąias schemas ir siekis ne kvestionuoti, o demaskuoti“, p. 115); klausia, ar modernios tautos viziją puoselėjusiems aušrininkams dabarties kartos tebejaučia solidarumą (p. 106). Recenzijoje „Akademiniš Maironio balsų ansamblis“ ne tik atidžiai apžvelgia atliktų tyrimų sėkmes ir nesėkmes, bet ir įveda aktualumo matmenį dabarčiai („draminės trilogijos paskutiniai Vytauto žodžiai „Neleiskite pažemint Lietuvos“ galėtų tapti visų Lietuvos rinkėjų ir išrinktųjų pilietiniu priesaku“, p. 209; siūlo „šią sceną palyginti su Balio Sruogos *Milžino paunksmės* pabaiga ir daryti netikėtą išvadą, jog Maironio versija aksiologiškai turiningesnė, turinti aukštą metafizinį skliautą, kurio Sruogos dramoje nematome“, p. 211). Autoriui svarbus rašytojų aktualumo dabartyje klausimas, jų postuluotų vertybių galiojimo dabartyje aspektai.

Nuolatinis rūpestis sociumo dvasios sveikata („Gavelio sugalvota sovietinės ideologijos užkrato metafora *fantasmagoriškos sporos* – tačiau ar savo įtaigia estetika Gavelis sykiu nepasėjo moralinio blogio, vertybinio reliatyvizmo sporų?“, p. 284), bendro intereso jautimas yra Šidlausko pilietinės, kultūrinės, vertybinės laikysenos šerdis. Šidlauskas – kultūrinio dialogo žmogus. Jo straipsniai yra radęsi iš reagavimo į kolegų literatūrologų ar kitų kultūros lauko žmonių pasisakymus; sociokultūrinė analizė čia veikia kaip argumentavimo būdas. Šidlauskui artimos XIX–XX a. Mažosios ir Didžiosios Lietuvos kultūros žmonių pilietinės ir vertybinės pozicijos; jis joms skiria dėmesio, persiima aptariamų kultūros asmenybių laikysena, kurią apibūdintume kaip savitą „kudirkiškumą“.

Krikščionybės istorijoje suformuotas vertybių branduolys yra tapęs Šidlausko mąstymo pagrindu. Šis laukas giliai išstudijuotas, autoriui artimas. Etinės nuostatos knygoje postuluojamos programiškai, kaip mąstymo ir veikimo pagrindas. Turime tai pastebėti, apie tai kalbėti, nes tokios elgsenos mūsų kultūros

istorijoje (ypač dabartyje) nėra daug; tai – unikali autoriaus mąstymo savybė. Šidlauskui rūpi, kaip jis pats sako, žmogaus ir pasaulio buvimo tiesa, prie kurios jis artėja itin autentiškai (pats visada gręžiasi į harmonijos ir sandoros pusę). Jam svarbu užfiksuoti literatūroje išreikštą asmens, tautos, valstybės orumą. Būtent šiuo pagrindu Šidlauskas skaito rašytojų kūrybą, iš paskirų vaizdinių rekonstruoja autoriaus pasaulėvokos branduolį – minėtą žmogaus ir pasaulio tiesą, kurios jis ieško ramiai ir įtikinamai. Toks, pvz., yra paveiklus „vargo“ aiškinimas Kristijono Donelaičio kūryboje. Vienur jis teigia, kad poeto „estetika suaugusi su etika, o socialumas įgyja ontologinę perspektyvą“ (p. 91), kitur diskutuoja su Kristinos Sabaliauskaitės žeminančia Donelaičio interpretacija ir savo mintį išplečia taip: „Donelaičiui *vargti* reiškia ne pasmerkti save vergovei, bet suvokti būties tvarką, išverti ir galiausiai laimėti gyvenimo pergalę. [...] Šią donelaitiškąją *vargo* pamoką vėliau Maironis įtraukė į mūsų tautinio atgimimo programą“ (p. 96). Panašiai aiškina „ašaros“ motyvą Maironio lyrikoje. Vertybinio branduolio jautimas, anot autoriaus, teikia asmeniui orumo, lemia orų buvimą savo kultūroje. Tai viena svarbiųjų, gal net svarbiausia Šidlausko straipsnių paradigma.

Straipsnis „Dievo ilgesys Aisčio lyrikoje“ liudija didžiulį apsiskaitymą, platų ir aukštą kultūros skliautą ir – gal net svarbiau – labai jautrų (bet ne hermetišką) teksto (kaip ir gyvenimo) skaitymą. Autorius cituoja Jono Aisčio laiško Antanui Vaičiulaičiui ištrauką apie Dievo ilgesį. Komentuoja taip: „Laiškas rašytas prasi-dėjus Antrajam pasauliniam karui, rugpjūtį“; ir pastebi: „Rugio mirties mėnuo primena pirmojo rinkinio eilėraščių „Rugpjūčio naktis“ ir vieno ispanų poeto eilutę: „Jeigu yra tiesa, tai rugpjūtį.“ Aisčio eilėraštis baigiasi eilute: „Naktis verta Flamarijono plunksnos!“ To paties astronomo ir fantastinių romanų kūrėjo Cammile’io Flammariono, kuriuo taip žavėjosi Antanas Vienažindys, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis ir Jānis Rainis ir kuris parašė veikalą *Dievas gamtoje*. Jo *Populiariosios astronomijos* perpasakojimus, sulietuvintus Jono Balvočiaus – Geručio, ypač mėgo ir pirkto Aisčio tėvas (p. 223). Kiek įdirbio reikia, kad susilasiotum tiek faktų, kiek gebėjimo atsargiai susieti su Aisčiu (nepriveržti sąsajų kietais varžtais). Šidlausko rašymuose nėra griežtos analitinės–pragmatinės logikos – yra asociacijų, kaip tų žvaigždžių rugpjūčio danguje, mirguliavimas. Toks rašymo būdas yra grakšti (ir kiek vylinga) autoriaus komunikacija su skaitytoju, nepateikianti vienintelės griežtos perskaitymo linijos ar „teisingai“ įrodytos tiesos, o išskleidžianti įžvalgų mirguliavimą ir viliojanti skaitytoją į atradimų šviesą, sugestijuojanti priartėti prie nuostabos pasauliu ir jo paslapties. Šidlausko

mąstomas pasaulis yra koherentiškas, turintis čia išryškėjantį, čia prislopintą sąsają tinklą – kaip žvaigždžių mirgėjimą rugpjūčio danguje; turintis gelminio rūpesčio, klausimo. Autoriaus mąstymo tėkmę maitina ir reguliuoja atsargiai pritraukiami kontekstai, kurie nuneria prieigų tinklą mąstymui. Neskubrus rašymas – kaip lėtai išvyniojama drobė – sukuria įspūdingą Europos kultūros „žemėlapi“ su jame pažymėtomis rūpinomomis vietomis. Skaitydami šią knygą keliaujame nenumindytais takais ir, ne mažiau svarbu, – patiriame autentiškos žiūros poveikį. Šidlauskas yra išsaugojęs tarsi kokią pirmojo įspūdžio pagavą; jis randa ne tik unikalią žiūros projekciją, bet ir netikėtu būdu ją pateikia. Stebina faktų žinojimo horizontai, žavi parinkti ne tokie žinomi pavyzdžiai iš Antikos ir senųjų krikščionių tekstų, egzistencinio mąstymo profilių, mūsų kultūros istorijos ir kt. Toks rašymo būdas gaivina vaizduotę, įsirežia į atmintį.

Stebina ir argumentavimo būdai – minties jungtys, tyrimo lankstai ir elipsės. Minties judesys yra grakštus – rutuliojama mintis nueina vingiuotą kartais valiūkiško, kartais rimto įtikinėjimo kelią. Besišakančią mintį Šidlauskas grindžia kultūros istorijos pavyzdžiais, reikšmingomis biografijų nuotrupomis, ironiškais, autoironiškais, o dar dažniau – žaismingais komentarais. Argumentai imami iš netikėčiausių „pakraščių“, bet iš tiesų yra reguliuojami asmenybės centro – todėl visi šie mentaliniai judesiai atėjus laikui suglaudžiami, tarsi kokiu lanku sugražinami prie pagrindinės minties. Knygos autorius puikiai išmano įtikinėjimo logiką, įtaigos meną. Skaitytojai, vedami autoriaus, nukeliauja elegantiško įtikinėjimo kelią. Kartais kultūros istorijos epizodų pasakojimas keičia kiek per plačiomis apylankomis; kita vertus, būtent šie išskleisti epizodai (argumentai) tampa viso pasakojimo dalyviais ir judintojais.

Recenzijų skyriuje ryški nuostata – suvokti, kokia yra vieno ar kito rašytojo (ar akademiko) „sociologinė fizionomija“ (p. 271), kaip ją mato ar konstruoja tyrėjai. Šidlauskas ne iš tų kritikų, kurie nutyli nepavykusias, komplikuotas recenzuojamų knygų vietas. Mokslo darbų recenzijose jis ypač dėmesingas taikomos metodologijos įtrūkiams: teorinių konceptų kilmei, veikimo mechanizmomams. Kiek per kietai kritikuoja Loretos Jakonytės knygą *Rašytojo socialumas. Lietuvos rašytojų savivoka XX amžiaus 10-ajame dešimtmetyje* (2005). Recenzentui nepriimtinas Pierre’as Bourdieu, marksizmo idėjų trafaretus taikantis savo *habitus* sampratai, kuria grįsta knygos autorės teorinė dalis. Recenzentas neatmeta jos požiūrio, bet persergi dėl tokiaime tyrime iškylančių komplikacijų („Ne paslaptis, kad ‚geri‘ poetai ‚negeroje‘ visuomenėje dažnai būna socia-

liniai autsaideriai ir netinka reprezentacijai“, p. 278). Kolektyvinė monografija *Tarp estetikos ir politikos. Lietuvių literatūra sovietmečiu* (2015) kritikos sulaukia labiausiai dėl išryškėjusio paradokso: recenzento nuomone, knygos autoriai į sovietinio laiko kultūros ir literatūros reiškinius angažuojasi žvelgti nauju teoriniu žvilgsniu, bet mąstymą grindžia neomarksistinėmis teorijomis. Recenzentas smagiai suformuluoja rezultatą: „kaip čia išeina, kad marksizmo praktika mums buvo didžiai pragaištinga, o teorinis palikimas išlieka nemirtingas ir įkvepiantis?“ (p. 281–282). Sociologinį (dažnai susiformavusį neomarksistinių teorijų lauke) žvilgsnį recenzentas siūlo keisti vertybiniu, ontologiniu; bent matyti jo galimybę. Kita vertus, ir šiame kelyje taip pat mato paradoksalią situaciją: „Panašu, kad vertybinis reliatyvizmas daug kam patogus. [...] Suprantu principinę šios kolektyvinės monografijos nuostatą atsisakyti dualistinės pasipriešinimo / prisitaikymo schemas, nesiiimti moralinio teisėjo vaidmens. Bet vertinti nereiškia įsikąsti schemą ar teisėjauti“ (p. 283–284). Autorius kritiškai žiūri į teorijų ir metodologijų „pažangumą“ ir naujumą, jei jos daugina reliatyvizmo („Antra vertus, jeigu jau tokios realiatyvistinės–pliuralistinės nuostatos autoriai iš tiesų laikosi, kodėl taip kryžiuojamos ietys dėl laikysenų ir asmenų?“ (p. 285)). Autorius skatina mokslininkus permąstyti esminius dalykus – įmatyti teorijų kilmę, veikimo lauką ir veikimo būdą; neatsieti jų taikymo nuo vertybinių pozicijų; faktų, kūrybos ženklų atranką atskirti nuo selektyvumo. Recenzento kritika tiksli ir pjaunanti it skalpelis, bet – pamatuota, perserginti, kilusi iš rūpesčio, kad nesusipainiotume teorijose, išvengtume tendencingumo, turėtume daugiau kritinio blaivumo. Kritikuojamą poziciją (kultūrinę, politinę elgseną ir kt.) autorius išryškina keliais etapais: iš pradžių suformuluoja, įvardija, po to aiškina(si) ir išskleidžia raiškiais pavyzdžiais, o tada ironiškai perklausia – taip diskutuojamo reiškinio esmę išskaidrina iki itin aiškių pavidalų. Tokios vietos yra puikūs debatų pavyzdžiai, kur galioja skvarbus žvilgsnis, patikimi argumentai, tiksli formuluotė ir pagarba oponentui. Akvilės Rėklaitytės knygoje *Meistraujantis žmogus. Marcelijaus Martinaičio poetinė antropologija* (2020) Šidlauskas pastebi apmaudų nenuoseklumą toje vietoje, kur autorė mąsto apie žmogaus būtį istorijoje ir kultūroje; jis autorės mintį patikslina taip: „Skaitant apie mūsų išvietintuosius rašytojus (žemininkus, bežemius, įskaitant ir šiapusinius J. Aputį, R. Granauską, J. Strielkūną, V. P. Bložę) susidaro įspūdis, jog juos suformavo pirmiausia etnografinė savikūra ir globalėjančios modernybės įtampas, o ne istorinės geopolitikos aplinkybės ir egzistencinė būtinybė. Ar šitaip priežastis ir pasekmė

nesukeičiamos vietomis?“ (p. 301). Recenzentas mąsto kartu su mąstančiuoju, įsitraukia į probleminių vietų svarstymą siūlydamas platų akiratį, gilaus žmogiškumo matmenis. Žmogaus ir tautos būties tiesai Šidlauskas itin dėmesingas. Su Brigitos Speičytės monografija *Anapus ribos. Maironis ir istorinė Lietuva* (2012) diskutuoja dėl tautinių tapatybių aiškinimo logikos, o labiausiai – dėl subtiliai tendencingos pozicijos, kurią čia pat išgliaudo ir parodo. Nors ir pagarbiai vertina Tomo Venclovos akiratį ir specifinį lietuvių literatūros istorijos matymą, jo straipsnių rinktinės *Pertrūkis tikrovėje. Straipsniai apie literatūrą ir kultūrą* (2013) recenzijoje nepritaria Venclovos laikysenoms lietuvių tautos, kultūros, kalbos atžvilgiu („[N]eretai prašauama pro šikšnelę, kai suima pagunda strategiškai pranašauti, ypač tautiniais klausimais“, p. 314; „akivaizdu, kad nacionalizmą jis supranta vakarietiškai (su krypsniu į kairę), eliminuodamas jo pozityvųjį istorinį ir psichologinį turinį“, p. 314; „politikorektiškumas gerai, bet neblogai ir istorinė bei politinė nuovoka“, p. 315). Iš Šidlausko recenzijų susidėsto paskutinių 20 metų lietuvių literatūrologijos (greičiau – jos dalies) būklė, mados, diskusinės vietos, – iš to klostosi bendrojo vaizdo kontūrai.

Šidlauskas – akylas, sąžiningas tyrinėtojas, drąsiai diskutuojantis su autoritetais. Jo vartojamą sąvoką „intelektualinis sąžiningumas“ galime užtikrintai taikyti jam pačiam. Du dėmenys – nepajudinamai stiprus vertybinis pagrindas ir drąsa kalbėti vadovaujantis sąžine – yra viso straipsnių rinkinio stuburas ir vieningumo priežastis. Jokia teorija neveikia be žmogaus, atvirksčiai, asmenybė priima teoriją, naudojasi jos instrumentais. Ką mes pažįstame šioje knygoje? Būtent sąžiningą asmenybės laikyseną teorijų atžvilgiu, būties tiesos alkį ir vertybinį branduolį. Šidlauskas – geras oratorius bei žaižaruojantis publicistas; sąžiningas ir subtilus literatūrologas, ironiškas (ironija ypač spalvinga, daugybės pavidalų) ir žaismingas kritikas. Tie „trys viename“ yra ne kas kita kaip humanitaro talentas. Savo istoriosofiniu krypsniu knyga kviečia ir ramiam, mąsliam dialogui; kas turi, anot Šidlausko, „ontologinę klausą“, tas kvietimą tegul girdi. O autorius dar turi ir Dievo dovaną – sklandų kalbėjimą, lakų žodį. Linkiu, kad tai, ką jis rašo, neliktų balsu tyruose, raidėmis knygoje, o įgautų gyvenimą, patirtų skaitančiųjų gyvą ir tikrą reakciją.